

NEVIDITEĽNÁ RUKA TRHU VIE BYŤ VEĽMI KRUTÁ

SAMUEL ABRAHÁM (BRAŇO ONDRUŠ)

Slovo č.20/2005

V piatok minulý týždeň sa zišla skupina významných slovenských osobností, aby zverejnili výzvu 1000 slov o hodnotách a kultúre. Väčšina z nich pritom vôbec priamo v oblasti, ktorú zvykneme chápať pod pojmom kultúra, nepracuje. Medzi signatármi výzvy sú nielen herec, skladateľ, vydavateľ, spisovateľka, výtvarník či režisér, ale aj politológ, filozof, hokejový tréner, kňaz, psychológ či matematik. A ešte jeden zásadný rozdiel je medzi doterajšími podobnými iniciatívami a touto výzvou: svojím dôrazom na prepojenie kultúry a hodnôt sa týka nielen kultúry, ale celej spoločnosti.

Prečo táto výzva vlastne vznikla? Nadväzuje na minuloročnú iniciatívu na záchranu SND a kultúry vôbec?

Vstup do EÚ, prosperita Slovenska, hoci nerovnomerne rozložená, vôbec nezlepšila podmienky kultúry. Stále je vnímaná ako ornament, prívesok a ešte k tomu neporovnateľne horšie financovaná ako v iných okolitých krajinách. O kultúre sa často vraví ako o tovare, ktorý sa musí predávať, musí osloviť čo najväčší počet obyvateľstva, najmä keď je platená štátom. Výsledok je ten, že sa hľadá najnižší spoločný menovateľ, ktorý osloví čo najväčší počet divákov či čitateľov. No niekde po ceste sa kvalita vytratí a výsledkom je konzumný driák. Nemám nič proti konzumnému driáku, no musí tu zároveň ako alternatíva vznikáť aj kvalitné umenie, hoci určené pre menší počet ľudí. A to v takej malej spoločnosti ako je naša, ktorá ešte nemá ani vyriešenú legislatívu sponzorstva, musí zabezpečiť štát.

Táto výzva je určite v súlade s iniciatívou Zachráňte kultúru, no po prvé neapelujeme na žiaden konkrétny prípad a po druhé, neinicujeme petíciu, pretože to sa nám zdá byť nedostačujúce. Doba petícií prešla, tí, čo sa chcú angažovať v kultúre a kultúrnosti, to môžu urobiť konkrétnymi činmi.

Komu je výzva určená?

Politikom, umelcom a občanom, pretože za stav kultúry sme zodpovední všetci. Avšak, každý má v tejto súvislosti inú spoločenskú funkciu. Politici majú pripravovať podmienky pre kvalitnú a rôznorodú kultúru. Umelci majú mať podmienky, aby mohli žiť a vyžiť v spoločnosti, v ktorej majú možnosť tvoriť. Napokon spoločnosť, ktorá sa nazýva demokratická a ktorej záleží, v akých podmienkach žijeme a čo tu po sebe zanecháme, musí kvôli sebe požadovať, aby kultúra kvitla.

Jedna definícia vraví, že umenie je to, čo umelci vytvárajú a kultúra to, čo sa deje nám. Teda to, čo sa deje spoločnosti, a preto si občania musia vynútiť podmienky pre kvalitnú kultúru. Tak, ako si vynucujú slobodné voľby. Problém je v tom, že slobodné voľby vyžaduje ústava, kvalitnú kultúru konštelácia hodnôt jednotlivcov, a preto môžeme zapadnúť do začarovaného kruhu, kde nikto nič napokon nebude vyžadovať a nikto nebude cítiť, že musí niečo poskytovať. No a to je tá cesta do kultúrnej púšte.

Vo výzve sa pýtate: Vytvárame však dnes také dejiny, na ktorých kultúru a hodnoty budú naši potomkovia oprávnené hrdí? Aká je teda vaša odpoveď: vytvárame či nie? A ak nie, tak prečo, v čom sú prekážky toho vytvárania?

Šok po roku 1989 doľahol v podobe „šoku zo slobody“, čo je skvelý šok, no jeden jeho symptóm je neistota, nepredvídateľnosť vývoja a, ako si pamätáme z deväťdesiatych rokov,

politicky sme na to poriadne doplatili. To sa týka aj kultúry. To, čo je kultúra, to, čo je hodnotné umenie, už neurčuje komunistický aparátčik, ale podhubie, v ktorom kultúra a umenie existujú. A jedno z dedičstiev komunizmu je aj to, že naša kultúra nebola spontánna a len ťažko sa z tohto dirigizmu spamätáva.

Myslím si, že sa dnes vytvára kvalitná kultúra, ale je roztrúsená a nie je dostatočne viditeľná, ocenená ani odmenená. Preto je často v závetrí braku, ktorý je prirodzene hlučný a rozpínavý. Teda dôležité je držať od seba a nie dávať na tú istú platformu tieto dva fenomény. Ved' väčšiu kravinu, ako povedať, nech v rámci kultúry a umenia „prežije ten silnejší“ a sledovanejší, ani nemožno utrúsiť.

Prečo sa domnievate, že je kultúra u nás podvyživená a kto je, podľa vás, za to zodpovedný?

My sa to nedomnievame, my to konštatujeme. Či už použijete porovnávaciu metódu, koľko ide v tej-ktorej krajine na kultúru, alebo jednoducho sa pozriete, ako je kultúra vnímaná, propagovaná a ako je finančne hodnotená. No to platí aj o práci učiteľov či lekárov. Jednoducho, naša spoločnosť sa nemôže spoliehať, že kultúra sa sama užíví a že prídu domáci a zahraniční sponzori, ktorí pokryjú napr. celé náklady na operné predstavenie.

Vo výzve píšete, že tí, čo o kultúre rozhodujú, „ju podceňujú a ignorujú“. O kom to hovoríte? A myslíte si, že zodpovední doteraz boli dostatočne upozorňovaní na následky, ktoré ich „podceňovanie a ignoranstvo“ prináša a prinesie?

Samozrejme, že hovoríme najmä o politikoch, hoci, opäť zdôrazňujem, celá spoločnosť je zodpovedná za stav kultúry. Aj politici sú len obrazom našej kultúry. Preto si nemyslím, že má význam hľadať nejakých kultúrnych manažérov, ktorí to zázračne zmenia a zlepšia. Musí sa zmeniť prístup celej spoločnosti a je pravdepodobné, že politici sa prispôbia.

Keď píšeme o podceňovaní a ignorovaní kultúry, nemáme na mysli to, či niekto chodí na kultúrne podujatia, ale či politici vnímajú kultúru ak súčasť nášho dedičstva a ako našu vizitku navonok. Práve kultúra a hodnoty sú tým, čo nás spája s ostatnou Európou – nie to, či sa tu montujú nejaké autá. Kultúra sa podceňuje, hoci je to jedna z mála sfér, čo nás môže robiť rovnocennými so spoločnosťami, ktoré sú omnoho prosperujúcejšie alebo majú dlhšiu demokratickú tradíciu. Ignorovať tento očividný „vývozný artikel“ môže len ten, kto ku kultúre nemá vzťah a nevie, o čom je civilizovaný svet.

Ste politológ. Ako si vysvetľujete, že sa naša spoločnosť dostala do situácie, že nefunguje prepojenie prosperity s kultúrnosťou, na čo vo výzve upozorňujete?

Voľný trh v hospodárstve je skvelý koncept, no už dávno vieme, že neviditeľná ruka trhu vie byť veľmi krutá, pretože je nielen neviditeľná, ale ani nerozlišuje nič iné, ako to, na čo bola ustanovená. Preto potrebujeme sociálnu sieť, preto máme penzie, máme bezplatné základné vzdelanie, a preto je kultúra dotovaná. Americký filozof George Lekoff nevníma dane ako nevyhnutné zlo, ale ako investíciu do budúcnosti, pretože za dane sa dajú postaviť a podporiť inštitúcie, voči ktorým je trh ľahostajný. Nie, že by bol krutý, ale jednoducho je zameraný iným smerom.

Prosperita a kultúrnosť musia byť nejakým prepojené – to je úloha modernej liberálnej demokracie. To, že to u nás stále nefunguje, alebo funguje zle, svedčí o nepochopení cieľov a zodpovednosti za veci verejné našimi politikmi.

Sme už svedkami onej „ideologickej frašky“, o ktorej píšete vo výzve, alebo nám ešte len hrozí? A ako vyzerá, resp. ako sa prejaví? Akú ideologickú frašku máte na mysli?

Dnes žijeme v období ideológií a vnímam to pozitívne – človek si vytvoril určitý politicko-spoločenský systém, podľa ktorého spoločnosť funguje. Formu a obsah nášho zriadenia neurčuje ani božia prozreteľnosť ani najstarší šaman, ale demokratický právny štát. Sú, samozrejme, iné ideológie, ktoré ľudia vnímajú ako vhodnú alternatívu liberálnej demokracie a každý nech si z vlastnej skúsenosti dosadí tú svoju pravú.

Ideologická fraška nastane vtedy, keď to, čo sa vyhlasuje za skutočnosť, je len na papieri, no v skutočnosti je spoločnosť riadená inými silami a parametrami. Vlastne aj socializmus bol ideologickou fraškou marxistickej ideológie. Aj údajné bratstvo fašistov bolo len bratstvom medzi svojimi a tí, ktorí k nim nepatril, boli alebo mali byť odstránení. Teda opäť fraška.

Naša spoločnosť určite nie je v zajatí nejakej ideologickej frašky, pretože považujem slovenskú spoločnosť za natoľko vyspelú, že dokáže odmietnuť politikov, ktorí jej takúto pozlátenu frašku núkajú.

„Rutinéri, gýčtari, grafomani, ako aj sebaponižujúci a primitívni zabávači“ dnes výdatne okupujú verejný priestor, lebo je to výsledok uplatňovania trhových princípov v kultúre a v médiách. Nemožno im nadiktovať, akú „kultúru“ majú divákovi či poslucháčovi ponúkať a akú nie. Zhodneme sa však, že to je problém. Lenže máte predstavu, ako to zmeniť?

Samozrejme, je to dôsledok trhu, ale nie jeho chcený produkt. Trh samotný je ku gýčiarom indierentný, tak ako je indierentný ku skvelým umelcom. V demokracii sa nediktuje to, čo vyplýva z jej hodnotovej a kultúrnej podstaty. Zákaz nič nevyrieši, ale regulácia môže posunúť niektoré vulgárne prejavy na okraj. No opäť, nemožno to nanucovať, ale musí to byť výsledok celospoločenského dialógu a vôle. Nik vám nemôže prikázať, o koľkých vraždách máte vo vašom spravodajstve referovať – bolo by to jednak smiešne a jednak kontraproduktívne. Nie je nič horšie, ako keď si pár puritánov akéhokoľvek razenia presadí svoje menšinové predstavy o kultúre či mravoch.

Nie je jedným z riešení jasné rozlišovanie komerčných a verejnoprávných médií? Tie druhé by sme vari mohli regulovať, aby dávali menší priestor komercii.

To, že verejnoprávne médiá – zmysluplnou už začína byť diskusia, či vôbec také ešte máme – majú psiu povinnosť vyhýbať sa lacným trhákom, je nepochybné. Veď ak nie, tak prečo má potom STV zábrany v čomkoľvek?

Kvalitné umenie v drvinej väčšine nie je väčšinovým žánrom. Je to také ťažké pochopiť? Čo sa dá ľahko pochopiť je, že to, čo po nás ostane, nebude reality show, ale práve to kvalitné umenie. A ešte pochopiteľnejšie je, že ak sa zbavíme kvalitného umenia, zbavujeme sa toho najlepšieho z vlastnej tradície, vlastnej histórie, a teda aj vlastnej identity. Poviete si, strč si ju za klobúk, no to už vám úprimne povie len veľmi prešpekulovaný intelektuál. Každý iný na týchto atribútoch identity lipne, pretože nemá nič iné.

Akú úlohu v tejto súvislosti podľa vás zohrávajú dnes verejnoprávne médiá na Slovensku, špeciálne, vzhľadom na dosah na obyvateľstvo, verejnoprávna televízia?

STV je akoby utrhnutá z reťaze – biedu tejto inštitúcie z minulosti sa usiluje nahrádzať komerciou a vysokou sledovanosťou. Samozrejme Kapustova a Rybníčova STV sa nedajú porovnať. No keďže Richard Rybníček očividne nemá vzťah k umelcom a ani k umeniu, podľa toho sa aj správa a podľa toho si vyberá svojich manažérov. Je mi to ľúto, pretože som

ho považoval za šikovného manažéra a osobne sa poznáme. Dokonca, keď mi pred rokmi spomenul, že sa hlási na konkurz za riaditeľa STV, úprimne som mu prial úspech.

Martin Šulík, jeden z našich najúspešnejších filmových režisérov mi rozprával, že keď chce dokončiť film, musí ísť do Budapešti, Prahy či Viedne, pretože u nás sa technické štúdiá v STV, ale samozrejme aj na Kolibe zrušili.

To už je manko, ktoré sa pri dnešnom rozmachu techniky takmer nedá dobehnúť, alebo dá len za obrovskú cenu.

Nášej spoločnosti možno nie je jedno, „aká je naša kultúra, v akom stave sú rôzne umenia, školstvo či veda“, ale nezdá sa vám, že politikom na všetkých úrovniach to jedno je?

Ak by naozaj všetkým politikom bola kultúra ľahostajná, nemalo by význam žiadne výzvy vydávať. Stačilo by to naše, „všetko je v čudu“. Ak by to aj náhodou bola pravda, a neverím tomu, nedá sa s tým žiť a človek sa musí usilovať o zmenu a premenu takého stavu. Pozrite sa, kam nás dovedla rezignácia počas normalizácie.

Hovoríte o potrebe ponúkať mladým ľuďom alternatívu k braku. Existuje ešte vôbec dnes na Slovensku? A ako je podľa vás možné ju k mladým ľuďom dostať?

Nielen, že na Slovensku existuje alternatíva k braku, ale ešte k tomu aj veľmi bohatá „sieť“ ľudí, ktorým sa brak hnuší. Problém „nebraku“ je, ako som už spomenul, slabá prezentácia, no tiež fakt, že existuje toľko možností zamestnať si hlavu čímkoľvek, že náročné umenie, ktoré vyžaduje nielen „čumenie“, ale aj participáciu a prežívanie, je pohodlne vytesňované. To je samozrejme celosvetový trend digitálneho veku.

Opäť ma zaujíma vaša odpoveď na otázku, ktorú kladiete vo výzve: Čo zostane nám (a z nás), ak si kvalitnú kultúru prejeme a prevalcuje ju brak a bulvár, ktoré opantávajú len zmysly a merajú sa podľa kvantitý prijímateľov a výnosov?

Edita Grúberová v jednom rozhovore pre rakúsky rozhlas argumentovala, že chápe, aké je ťažké presvedčiť nezamestnaného, že opera či iné divadlá majú byť tak štedro dotované, no pýta sa, čo nám ostane, ak sa zbavíme vysokej kultúry? To je zásadná otázka. Ved' zavrieť operu, štátne divadlá či knižnice by sa mohlo stať za určitých podmienok populárnym politickým ťahom. Ved' z toho sa nenajeme. No, ak to beriete aj pragmaticky, nielen alternatívne a ľudové umenie čerpá a reaguje na vysoké umenie, ale dokonca aj väčšina braku, dokonca aj reklamy nejakým spôsobom reaguje na vysoké umenie. Ak ho teda odstránime, čo nám tie masové produkcie ponúknu? Už ani alúziu na niečo hodnotné. Už len taký šum a pozlátka, oboje patrične hlučné a ligotavé.

Ako sa prejavuje to, že umelci stratili „svoj spoločenský štatút“? Aký by podľa vás mali mať? A čo máte na mysli, keď píšete o ich dezorientovaní „v spleti obrátených hodnôt“?

Spoločenský štatút majú dnes len bohatí a mocní. Nie je to vo svete nič výnimočné. Čo je však u nás iné, je fakt, že moc a peniaze v mnohých ľuďoch vzbudzujú zdanie, že všetko sa dá kúpiť a vynútiť. Ozajstné umenie väčšinou nemá problém koexistovať s peniazmi a mocou, no nie je vynútiteľné a predajné. Ved' si všimnite, že aj to, čo si vážime napríklad z umenia za socializmu, často vznikalo napriek direktívam moci.

Dnes je postavenie umelcov v úzadí alebo na okraji. Mocní aj bohatí si ich radi obzerajú, no cítia ten zvláštny závan pohľadania. To umelcov zraňuje a často zväzuje rozvoj ich umenia.

Ved' čítali ste, ako jeden náš špičkový umelec prišiel za naším sponzorom a ten sa ho spýtal, „tak čo, prišli ste žobrať“? Je to úbohosť prevrátených hodnôt a umelcom sa v tom ťažko dýcha.

Zdá sa mi, že verejnosť nevie nič o rozhádaných, vzájomne nevraživých, neprajných a neinformovaných umelcoch. O čom v tejto pasáži hovoríte?

To sa spýtajte umelcov, nie politológa.

V akých podmienkach dnes pracujú, žijú, vzdelávajú sa a vôbec pôsobia tí, ktorých nazývate „tvorcovia a nositelia našej kultúry“? A koho vlastne máte na mysli?

- To sa mi zdá ako rečnícka otázka. Na to by ste mali odpovedať a zisťovať to vy, novinári, priamo na mieste a pri zdroji. Je nedôstojné, aby to umelci vykrikovali. Ľudia by mali vedieť, že tí, ktorí vytvárajú diela a hodnoty, ktoré by ste chceli, aby vaše deti poznali a vážili si ich, sú často nielen v existenčných problémoch, ale aj v tvorivej kríze, pretože ich veľmi intenzívne trápi, v čom žijeme, a čo len oni často vedia presne a trefne vyjadriť.

Máte už nejaké reakcie od politikov, novinárov, vôbec ľudí, ktorých touto výzvou chcete osloviť?

Áno, volajú nám ľudia, známi, ktorí chcú niečo urobiť. Niektorí to chcú podpisovať, ale ako som vravel, nie je to petícia. Nepotrebujeme podpisy, ale adresy a nápady, aby sme sa mohli vzájomne informovať o tom, čo kde a ako zabralo, alebo čo sa zdá ako neúčinné. Strašne dôležité budú nápady, ako oživiť povedomie a potrebu hodnotnej kultúry u nás a ako presvedčiť politikov, aby si konali svoju morálnu povinnosť aj mimo obdobia pred voľbami, keď radi sľubujú.

Čo by malo ďalej nasledovať po zverejnení výzvy? Sú signatári dohodnutí na nejakých ďalších krokoch?

Každý z nás, kto podpísal túto výzvu, koná podľa vlastného uváženia, naturelu a možností. Nie sme skupina, ktorá plánuje spoločné vystúpenia.

Sme príliš rôznorodí a rozbehaní, aby sme sa usilovali o niečo kolektívne. No spája nás to zhrozenie nad dnešným stavom v kultúre. Mali sme jedno stretnutie a tí signatári, čo mohli prísť, na ňom ešte osobne vyjadrili svoj pohľad na stav kultúry a vlastne celej našej spoločnosti. Bol to mimoriadny zážitok a som rád, že existuje z toho stretnutia zvukový záznam a že v nejakej forme sa o ten zážitok podelíme.

Uvedomujeme si, že výzva má význam, ak osloví tých, ktorým bola predovšetkým určená, a to sú politici. Avšak na to, aby začali konať, žiadna výzva nestačí. Kľúčovú úlohu zohrajú médiá a samotní občania tým, že, okrem iného, budú politikom klásť otázky, čo robia pre kultúru.